

Įvadas

Įdėmiau žvelgdami į dabartinius civilizacinius procesus ne visada pastebime, kaip sparčiai keičiasi ne tik mus supantis pasaulis, tačiau ir jame vykstančias permainas apmąstantis mokslinis pažinimas, kuris, taikydamas inovatyvius, tikslesnius analizės metodus, iškelia vis naujų jų pažinimo laukų aktualumą. Civilizacijos fenomenas kaip dabartinės *civilizaciologijos* nagrinėjimo objektas tampa išskirtinės svarbos tarpdalykinių mokslinių tyrinėjimų sritimi, į kurią gilinantis ryškėja radikalus posūkis į daugelį iki tol akademinio mokslo parašėse buvusių reiškinių.

Esminės dabartinių civilizacinių tyrinėjimų slinktis neabejotinai veikia ir naujausios unikalios palydovinių technologijų taikymo galimybės, fizikinės, cheminės, rentgenografijos, spektrinės analizės, biotechnologijų, molekulinės archeologijos, DNR tyrinėjimų bei lazerių skenavimo metodai, leidžiantys mokslininkams tiksliau nustatyti dominančių objektų amžių ir sukurti trimačius daugelio jų modelius. Naujausios tyrinėjimo strategijos ir metodai dabartinėje civilizaciologijoje aktyviai sąveikauja su klasikine istorijos, kultūrologijos, sociologijos, antropologijos, archeologijos, geografijos, geodezijos, kartografijos bei sparčiai besiplėtojančiais ekologijos, demografijos, klimatologijos, technologijų istorijos ir kitais metodais. Šie su paskutiniaisiais moksliniais atradimais ir technogeninės civilizacijos raida susiję radikalūs pokyčiai suteikia civilizacijos tyrinėtojams galimybę kritiškai peržiūrėti ir naujai įvertinti klasikinėje jos teorijoje vyravusias koncepcijas ir hipotezes bei pasisemti jų sprendimui anksčiau nepasiekiamų patikimų duomenų.

Pastaraisiais dviem šimtmečiais intensyviai besiplėtojanti mokslinio pažinimo sritis – *civilizaciologija* – palaipsniui tampa solidžia tarpdalykine disciplina su savo tyrinėjimo objektu, uždaviniais, žodynu ir pagrindiniais problemineis laukais. Savo universaliois ambicijomis ji artima kultūrologijai, tačiau skirtingai nei pastarosios, jos dėmesio centre yra ne tik *kultūra*, o pirmiausia didesnio masto makrosociologinės struktūros, vadinamos *civilizacijomis*.

Bendroje civilizaciologijos mokslų sistemoje galima išskirti kelis pagrindinius istorinių, teorinių ir metodologinių problemų laukus tyrinėjančius mokslus. Pirmiausia tai – dvi jau tvirtas akademines tradicijas turinčios *civilizacijos istorijos* ir *civilizacijos teorijos* disciplinos, šalia kurių yra ir grupė joms pagalbinių mokslų: kultūrologija, istorija, orientalistika, filosofija, politinė ekonomija, socialinė psichologija, geografija, menotyra, lingvistika, etnologija, etnografija, antropologija, demografija, klimatologija bei daugybė kitų. Ypač svarbias pozicijas civilizaciniuose tyrinėjimuose tradiciškai išsaugoja istorinės pakraipos disciplinos, kurių šalininkai, remdamiesi įvairiais dokumentuotais šaltiniais bei artefaktais, skirtingais aspektais tyrinėja ir interpretuoja civilizacinius procesus. „Istorija nuolat prasideda iš naujo, nuolat save kuria, nuolat save aplenkia, jos dalia nesiskiria nuo

Ašurbanipalas ir karalienė ilsisi sode. Asirietiškas bareljefas Ninevijoje. 640 m. pr. m. e.

kitų humanitarinių mokslų dalios. Taigi aš netikiu, kad mūsų rašomos istorinės knygos būtų vertingos dešimtmečių dešimtmečiais. Nėra knygos, kuri būtų parašyta syki visiems laikams ir mes visi tai žinome“ (Braudel, 1994, p. 126–127).

Dabartinėje technogeninėje masinių komunikacijų išplitimo epochoje aktyvėjantis įvairių civilizacinių pasaulių tarpusavio bendravimas, ryškėjantys naujos bendražmogiškos *metacivilizacijos* bruožai, visiems planetos gyventojams bendrų prioritetų įsisąmoninimas skatina esminius civilizacinių tyrinėjimų pokyčius. Stiprėjant įvairių civilizacinių pasaulių kultūros tradicijų tarpusavio sąveikai vis svarbesnė darosi sudėtinė civilizaciologijos dalis, pretenduojanti į savarankiško mokslo statusą – *civilizacinė komparatyvistika* (arba *lyginamosios civilizacijų studijos*), kuri vertinant tyrimo objektą, uždavinius ir metodus yra artima komparatyvistinei kultūrologijai. Jos šalininkai lyginamuoju aspektu nagrinėja, kaip konkrečioje geografinėje erdvėje susiformavę civilizaciniai organizmai, išsiskiriantys savitais socialinės ir kultūrinės raidos, ekonominės, politinės, teisinės ir pan. sandaros ypatumais, skleidžiasi žmonijos istorijoje.

Apibendrinant, civilizacinės komparatyvistikos dėmesio centre yra lyginamoji skirtingų civilizacinių pasaulių ir kultūrų analizė. Tačiau toks palyginti abstraktus objekto apibūdinimas tik išryškina šio mokslo daugiamatiškumą ir pažinimo įvairiapusiškumą, lemiantį jo prigimtinių *tarpdisciplininių* pobūdį. Iš tiesų civilizacinė komparatyvistika negali būti monodisciplina, kadangi nuolatos peržengia kitoms disciplinoms priskirtinas ribas ir remdamasi įvairių humanitarinių, socialinių, gamtos ir tikslųjų mokslų laimėjimais, formuoja visuminį požiūrį į skirtingų civilizacinių pasaulių būties ir tarpusavio sąveikos problemas.

Todėl civilizacinės komparatyvistikos tyrinėjimo objekto apibūdinimas reikalauja ir kiek platesnio išskleidimo. Teigtume, kad tai – kompleksinė lyginamoji įvairių civilizacinių

pasaulių, jų kultūrinės visumos sudėtinių dalių, skirtingų morfologinių pjūvių, tipologinių bruožų, raidos dėsnų, vertybių bei simbolių sistemų analizė. Vadinasi, civilizacinės komparatyvistikos atstovų dėmesio centre yra pirmiausia konkrečioje geografinėje erdvėje ir konkrečiu laiku susiformavusios bei suklestėjusios *lokalinės civilizacijos*. Neretai jų geografinės apimtys sutampa su tam tikrų tautinių grupių ir valstybinių organizmų gyvavimo erdvėmis, tačiau tikrąjį tokių vienetų savitumą pirmiausia nulemia pagrindiniai jų vidinė sandarą apibūdinantys kultūriniai, religiniai, ekonominiai, politiniai, filosofiniai, literatūriniai, architektūros, meno ir kiti matmenys. Kita vertus, civilizacinė komparatyvistika žengia į priekį ne tik lygindama kelis didelės apimties civilizacinius organizmus, tačiau ir įtraukdama į savo regos lauką mažesnes satelitines, tarpines kultūras, kurios savaip ir dažnai itin konceptualiai nušviečia sudėtingas civilizacinių įtakų ir skolinių problemas.

Iš daugybės besiformuojančios civilizacinės komparatyvistikos problemas gvildeinančių disciplinų ankstyvajame civilizaciologijos raidos etape, ypač XIX a. įsivyraujant vokiečių klasikinei filosofijai, jos metodologijos tapsmą reikšmingai formavo *istorijos filosofija*, siejama pirmiausia su Georgu W. F. Hegeliu. Didžiojo vokiečių mąstytojo dėka ji pradėta suvokti kaip *bendroji, universali filosofinė Civilizacijos istorinio proceso teorija*, kurios tikslu tapo pažinti ir filosofškai (konceptualiai) paaiškinti žmonijos sukurtos civilizacijos istorijos reiškinių ir procesų ištakas, esmę ir tolesnes raidos perspektyvas. Deja, tiek klasikinė, XIX ir XX a. viešpatavusi Vakarų istorijos filosofija, tiek ir su ja suaugusi *kultūros filosofija* savo pagrindinėmis nuostatomis buvo *eurocentrinės*, kadangi pagrindiniu jų leitmotyvu tapo būtent Antikos ir Vakarų civilizacijų raidos kelias ir su juo glaudžiai susijusi, progreso idėja paremta, evoliucinė Civilizacijos istorijos vizija esą tobuliausiu, universaliu, Europos pateiktu pavyzdžiu.

Išsisėmus vokiečių klasikinės istorijos filosofijos ir kultūros filosofijos pažintiniam užtaisui, šios mokslinės disciplinos įžengė į gilios krizės, o vėliau ir laipsniško ištūmimo iš akademinio diskurso tarpsnį. Tai suprantama, kadangi *vakarietiškas civilizacijos raidos modelis negalėjo pretenduoti į universalumą, tad ir į mokslinei disciplinai būtiną savo teiginių visuotinumą*. Todėl klasikinės istorijos filosofijos ir kultūros filosofijos funkcijas perėmė sparčiai besiplėtojanti *civilizacinė komparatyvistika ir komparatyvistinė kultūrologija*. Pastarųjų šalininkai atsisakė vokiečių klasikinei civilizacijos ir kultūros teorijai būdingų eurocentrinių nuostatų ir universalių ambicijų, tačiau dar išsaugojo ankstesnėms koncepcijoms būdingą gnoseologinę orientaciją ir XX a. pabaigoje buvo stipriai paveikti postmodernios istorinių procesų analizės epistemologijos.

Atmesdami eurocentrinių teorijų monologizmą, XX a. antrosios pusės civilizacijos teoretikai iškėlė pliuralistinės pasaulėžiūros svarbą, pripažino daugialiniinę, divinacinę įvairių civilizacijos raidos kelių teoriją („Analų“ ir prancūzų sociologijos mokyklos), o savo

pažinimo sritį traktavo kaip platesnės humanitarinių ir socialinių mokslų sistemos dalį. Taip pradėtos kvestionuoti ilgai vyraavusios eurocentrinės klasikinės kultūros filosofijos ir civilizacijos teorijos suponuotos schemos. Šiam tikslui pasitarnavo sparčiai besiplėtojančios naujosios orientalistų koncepcijos ir ypač *pasaulinės sistemos teorijos* atstovai – Ferdinandas Braudelis, Immanuelis Wallersteinas, Andre Gunderis Frankas, – kurie, pasitelkę konkrečių civilizacijos istorijos procesų analizei naujausius įvairių mokslinio pažinimo sričių teikiamus lyginamuosius duomenis, pradėjo griauti Vakarų akademiniame moksle įsigalėjusius eurocentrinius mitus. Prie jų nuvainikavimo taip pat svariai prisidėjo ir kiti mąstytojai: Oswaldas Spengleris, René Guénonas, Karlas Jaspersas, Martinas Heideggeris, Karlas Gustavas Jungas, Arnoldas Toynbee, André Malraux, Maurice'as Merleau-Ponty, Jacques'as Lacanas, Roland'as Barthes'as, François Jullienas ir, žinoma, postmodernizmo civilizacijos teoretikai Michelis Foucault, Gilles Deleuze'as bei Richardas Rorty'is.

Dabartinės civilizacinės komparatyvistikos šalininkai išryškina klasikinės eurocentrinės istorijos filosofijos suformuluotos visuotinės Civilizacijos istorijos vizijos *provincialumą* ir *ribotumą*, kuris ypač atsiskleidžia nekritiškame Antikos ir Vakarų vaidmens pasaulio raidai pervertinime. Šias ydas akivaizdžiai regime daugelyje XX a. išleistų į universalumą pretenduojančių „visuotinių“ civilizacijos istorijų, kuriose pagrindinis dėmesys skiriamas būtent Antikos ir Vakarų aptarimui, o kiti iš tikrųjų ne mažiau reikšmingi bei net ilgiau žmonijos Civilizacijos raidoje vyravę neeuropiniai sociokultūriniai organizmai teatlieka „vakariečių“ iškilimo dekoracijų ar fono vaidmenį. Pastaraisiais dešimtmečiais padėtis šioje srityje keičiasi, kadangi mokslininkai, stengdamiesi atkurti tikrąją pasaulinės Civilizacijos istoriją, pamažu atsisako ankstesnėje eurocentrinėje civilizaciologijoje išryškėjusių kraštutinumų ir perlenkimų.

Dabartinės civilizacinės komparatyvistikos esmė – trys kertinės prielaidos. Pirmiausia ji remiasi įsitikinimu, kad visos žmonijos civilizacijos ir kultūros, nepaisant jų įvairovės, pasižymi daugybe bendrų, mokslinei analizei prieinamų pamatinių struktūrų ir bruožų. Kita vertus, ji pripažįsta principinį įvairių civilizacijų, tautų, etninių grupių, istorinių epochų, joms būdingų mąstymo principų, esminių kategorijų ir vertybių sistemų savytumą. Pagaliau, ji gina nagrinėjamų sociokultūrinių organizmų korektiško sugretinimo ir palyginimo galimybę. Lankstus komparatyvistinės metodologijos taikymas ir ryškūs poslinkiai archeologijoje, antropologijoje, lingvistikoje, religijotyroje, sociologijoje bei kituose moksluose dabar padeda tyrėjams geriau suvokti ne tik didžiųjų, bet ir „marginalinių“ civilizacijų kūrėjų balsus bei vertybes.

Neatsitiktinai dabartinė civilizacinė komparatyvistika, veikiamą naujausių orientalistų ir postmodernistų tyrinėjimų, vaduojasi iš klasikinėje Vakarų kultūros filosofijoje ir civilizacijos teorijoje sureikšmintų binarinių opozicijų (protas–intuicija, centras–periferija,

racionalizmas–iracionalizmas, determinizmas–voliuntarizmas, vystymasis–sąstingis) ir pereina prie pliuralistinės metodologijos, pripažįstančios daugybės skirtingų kultūros raidos modelių koegzistavimą ir vertę. Į kiekvieną civilizaciją žvelgiama kaip į gyvą sociokultūrinį organizmą, laikant jį ne „uždara“, bet „atvira“ pokyčių sistema. Taigi *eurocentrinį kvaziuniversalizmą dabartinėje civilizacinėje komparatyvistikoje keičia postmodernistinis policentrizmas ir jam būdingas išskirtinis dėmesys neklasikiniais reiškiniams, unikalioms kultūrinėms idiomoms*. Kita vertus, postmodernistinė ideologija, iškelianti tradicinių, marginalinių, egzotiškų kultūrų svarbą, taip pat padeda civilizacinėje komparatyvistikoje įtvirtinti *pasaulėžiūrinių reliatyvizmą*.

Iš tiesų šis veikalas turėtų būti vertinamas būtent bendrame dabartinės civilizacinės komparatyvistikos, kuriai vis dar tenka spręsti daugybę iš praeities paveldėtų problemų, kontekste. Svarbiausiomis iš jų laikytume tvirtai įaugusių į žmonių sąmonę stereotipų apie neįveikiamą Vakarų ir nevakarietiško civilizacijų tarpusavio skirtingumą naikinimą. Kitas svarbus uždavinys yra išryškinti žmonijos istorijoje gyvavusių civilizacijų, kultūrų, visuomenių tarpusavio sąsajas, skirtumus, tipologinius raidos panašumus bei artimų idėjų iškilimo atvejus, atsisakant eurocentrinei pasaulėžiūrai būdingo siekio Vakarų civilizacijoje išsiplėtojusias mąstymo, religinės patirties, etinės normas, estetinius idealus bei meninės kūrybos principus laikyti universaliais.

Taigi šios knygos tikslas – pasitelkiant įvairias komparatyvistines tyrinėjimo strategijas ir metodus, *lyginamuoju aspektu pažvelgti į svarbiausių mūsų planetos neeuropinių civilizacinių židinių atsiradimo ir sklaidos istoriją; atskleisti tyrimui pasirinktų civilizacijos fenomenų struktūrinį daugiamatiškumą, jų vidinę morfologinę sandarą, istorines metamorfozes; išryškinti stulbinamą lokalinių civilizacijų kultūrinės raiškos formų įvairovę*. Tekste konceptualiai gvildenami ypatingi analizuojamų civilizacijų raidą formuojantys išoriniai ir vidiniai veiksniai, atskleidžiami pagrindiniai tipologiniai jų sukurtos socialinės sandaros ir kultūros bruožai, aptariama jų sąveika su kitais civilizaciniais pasauliais ir indėlis į pasaulinės kultūros istoriją.

Šiame veikale pagrindinis dėmesys sutelkiamas į neeuropines civilizacijas, pabrėžiant jų gyvavimo laikotarpį iki daugeliu atžvilgių lemiamo susidūrimo su vadinamųjų „Vakarų“ euroatlantiniu imperialistiniu iššūkiu modernioje epochoje. Tiriamojoje jos dalyje remiantis komparatyvistinėmis tyrinėjimo strategijomis ir metodais kompleksiskai lyginamuoju aspektu analizuojamos pagrindinės rytinės (Kinijos, Korėjos, Japonijos), vakarinės (Mesopotamijos, Levanto, Irano) ir pietinės (Indijos) Azijos dalių, Senovės Egipto, Užsachario Afrikos, ikikolumbinės Amerikos ir Okeanijos civilizacijos; atskirai nagrinėjamos daugelį šių civilizacinių erdvių sujungusios, globalistines pretenzijas reiškusios arabų–musulmonų ir Eurazijos klajoklių civilizacijos. Knygoje aptariami įvairūs šių civilizacijų raidą ir savitumą formavę išoriniai ir vidiniai veiksniai bei sudėtingos jų sąveikos problemos.

Būtina pabrėžti, kad ypatingas dėmesys šiame naują knygų seriją atveriančiame tome skiriamas ne tik tradiciniams civilizacinės komparatyvistikos objektams, tačiau ir estetiniam bei meniniam analizuojamų civilizacinių pasaulių aspektams. Dar minėtas klasikinės vokiečių kultūros filosofijos korifėjus Hegelis taikliai pastebėjo išskirtinį estetikos ir meno vaidmenį Civilizacijos istorijos procesų pažinime. „Meno kūrinuose, – rašė jis, – tautos įkūnijo turtinčiausius vidinius savo vaizdinius, todėl menai neretai tampa raktu, o kai kurių tautų atveju – vieninteliu raktu, atveriančiu jų išmintį ir religiją“ (Hegel, 1968, t. 1, p. 13–14). Kita vertus, susidurdami su įvairių civilizacinių pasaulių estetiškumo sampratos ir meno formų savitumu, įsitikinsime ir žymaus vokiečių meno istoriko Wilhelmo Pinderio pamatinės tezės pagrįstumu, kad „meno formų istorija visada yra ir idėjų bei mentaliteto istorija“ (Pinder, 1948, p. 52).

Metodologiniu požiūriu komparatyvistinėje analizėje rekomenduotina sprendžiamų problemų aibę klasifikuoti pagal jų reikšmingumą. Seka turi būti nuosekli, papunkčiui judant nuo *dalinio* prie *bendresnio* ir *dar bendresnio*, taip artėjant prie tokių *universalijų* bruožų, kurie vienokiu ar kitokiu pavidalu skleidžiasi visuose didžiuosiuose sociokultūrinuose organizmuose. Analizės seka gali būti įgyvendinama ir priešinga kryptimi – judant nuo bendriausių dalykų prie dalinių. Tiesą sakant, civilizacinėje komparatyvistikoje, kurioje *empirija* ir *teorija* nuolat turi sąveikauti, nuo konkrečių kultūros istorijos faktų atsietas spekuliatyvus manipuliavimas bendrybėmis nėra produktyvus, kaip kad vaizdžiai parodė Samuelio P. Huntingtono (1993, 1996) ir panašios, pasaulio (tarp)civilizacinę terpę supaprastinusios studijos.

Ši knyga, jos autorių sumanymu, tęsdama ankstesnius jų civilizacijos fenomeno tyrinėjimus, pagrindinį dėmesį sutelkia į *komparatyvistinę pagrindinių neeuropinių civilizacijų istorinių metamorfozių analizę*. Būtent istorinės ir lyginamosios analizės jungtyje, ko gero, slypi ir šio veikalo originalumas. Tačiau jame vyrauja ne tiek tradicinės, vienmatės lyginamosios tyrinėjimo strategijos, kiek kompleksinės komparatyvistinės metodologijos principai, kurie inovatyviai derinant hermeneutinį, genetinį, istorinį, sociologinį, antropologinį, kultūrologinį ir kitus tyrimo metodus, tampa svarbiu šios knygos skiriamuoju bruožu. Tiesa, jos autoriai nepretenduoja į visapusiškai išsamų analizę pasirinktų neeuropinių civilizacijų istorijos aptarimą, kadangi tai yra neaprepiamas apimties, duomenų kiekio ir dėmesio vertų problemų požiūriais uždavinys.

Norint pritaikyti knygą platesniam humanitarinių ir socialinių interesų skaitytojui, teko atsisakyti kai kurių pernelyg specifinių civilizacinės komparatyvistikos problemų ir tarpdisciplininių prieigų detalesnio nagrinėjimo. Tekste nesiekama pateikti išbaigto „civilizaciologijos kompendiumo“, aptarti svarbiausių dabartinės civilizacinės komparatyvistikos tyrinėjimo sričių ar išryškinti lyginamųjų civilizacijų studijų metodologinių prieigų savitumą. Šis uždavinys keltas ankstesniuose vieno iš autorių darbuose, į kuriuos nukreipiame skaitytojus (A. Andrijauskas, 2001; A. Andrijauskas, 2003). Kita vertus, šią

knygą galima traktuoti kaip abiejų jos autorių anksčiau darytų lyginamųjų Rytų ir Vakarų civilizacijų tyrinėjimų konceptualią sintezę.

Verta atkreipti skaitytojo dėmesį ir į svarbesnius mūsų terminologinius pasirinkimus. Iš tiesų dabartinėje humanistikoje daugelis klasikinėje civilizacijos teorijoje pamatinėmis laikomų kategorijų, pavyzdžiui, „tauta“, „visuomenė“, „valstybė“, „ideologija“, „religija“ ar pati „civilizacija“, yra kvestionuojamos, įgauna savitų kontekstualių konotacijų, ypač pabrėžiant modernią, vakarietišką ar socialiai sukonstruotą jų prigimtį. Knygos autoriams pripažįstant tokių argumentų pagrįstumą šios sąvokos patogumo dėlei vis dėlto yra vartojamos kontekstualiai, kalbant ir apie seniausius, neeuropietiškus civilizacinius organizmus. Kaip jau buvo galima pastebėti, veikalo tekste, nagrinėjant vieningą visą planetą aprėpiantį istorinį civilizacijos procesą bei vadinamosios „metacivilizacijos“ tapsmą, sąvoka „Civilizacija“ vartojama vienaskaita ir rašoma didžiąja raide, o kalbant apie lokaliųjų civilizacinių organizmų raiškos formas – daugiskaita ir mažąja.

Šioje knygoje mokslininkų pasirinktos, aukščiau aptartos pirminės teorinės ir metodologinės nuostatos, galima sakyti, sąlygojo ir medžiagos dėstymo logiką. Tarpusavyje derinant chronologinį ir geografinį kriterijus tiriamoji veikalo dalis pradedama mums daugeliu požiūrių artimiausiu Vakarų Azijos regionu, vis dar labiau žinomu eurocentrinio Artimųjų ir Vidurio Rytų pavadinimu. Išnagrinėjus Mesopotamijos civilizacinės erdvės ištakas Šumere bei Azijos ir Afrikos sankirtoje iškilusį Senovės Egiptą, dėmesys skiriamas kitiems ikiislamiško laikotarpio Vakarų Azijos veikėjams, pabrėžiant ne tik dantiraštines civilizacijas (Babilonas, Asirija, Senovės Iranas), bet ir ypatingą, civilizaciologijos rėmuose stebėtina mažai nagrinėtą reiškinių – senovės žydų civilizaciją.

Toliau dėmesys nuosekliai krypsta į Pietų (protoindiškosios bei indų) ir Rytų Azijos (kinų, korėjiečių bei japonų) civilizacines erdves. Eurazijos civilizacijų nagrinėjimas dalinai apibendrinamas dviem ypatingais, universalistines ambicijas anksčiau už Vakarus turėjusiais ir daugelį iki to aptartų erdvių tarpusavyje susiejusiais atvejais – pirmąkart Lietuvos moksliniame diskurse išskirtu ir globaliu mastu vis dar kontroversiškai vertinamu stepių klajoklių civilizaciniu indėliu bei beprecedentę demonizaciją dabar nepagrįstai patiriančia sinkretine arabų–musulmonų civilizacija, turėjusia didžiulę įtaką Vakarų civilizacijos raidai. Vis dar „Senuoju pasauliu“ įvardijamos civilizacinės terpės analizė baigiama viena iš iki šiol per mažai tyrinėtų kertinių „marginalinių“ erdvių – Užsachario Afrika, ne itin jautriai dažnai vadinama „Juodąja“. Paskutiniai knygos skyriai atitinkamai nagrinėja kitus du didžiulius, Lietuvoje praktiškai netyrinėtus „marginalinius“ makroregionus: Mezoamerikoje ir Anduose labiausiai išsivysčiusias „Naujojo pasaulio“, t. y. ikikolumbinės Amerikos, civilizacijas bei civilizaciologijos parašėse paprastai atsiduriančią Okeaniją. Ši komparatyvistinė neeuropinių civilizacijų atvejų studija vainikuojama glaustomis išvadomis ir apibendrinimais.